

فهرست

سر سخن

آسیب‌شناسی مقاله‌نویسی، چاپ، تجدید چاپ، نشر و توزیع کتاب (۲۵)..... ۳-۴

جستار

حکم آستانه شیخ ابواسحاق کازرونی (۸۲۶ق) / عمادالدین شیخ‌الحکامی ۵-۹

کریم خراسان کیست؟ / سید علی میرافضلی ۱۰-۱۱

زندگی‌نامه منظوم عبدالقادر مراغی به قلم خودش؛ معرفی یک سند، همراه با یادداشتی مقدماتی /

علی فردوسی ۱۲-۱۷

گزارش برگدال از کشف و استرداد نسخه‌های خطی مسروقه کتابخانه سلطنتی / محمدصادق

میرزا ابوالقاسمی ۱۸-۲۲

کهن‌ترین نمونه‌های شناخته‌شده کاغذ ابری / علی صفری آق‌قلعه ۲۳-۳۶

حذف حرف عطف و یکی از ساخت‌های نامأنوس دستوری در شعر کهن / مسعود راستی‌پور ۳۷-۴۱

شاهنامه فردوسی در بافت عصر غزنوی / آ. سی. اس. بیگاک؛ ترجمه: حمیدرضا حکیمی ۴۲-۵۶

فارسی یهودی کهن در میانه فارسی میانه و فارسی دری کهن؛ بازآزمایی یک فرضیه مشهور / لودویگ پاول؛

ترجمه: ستایش دشتی ۵۷-۶۳

کاتب نسبت خرقه شاه‌نعمت‌الله ولی در المشیخه‌خاندان حثوثی یزدی / محمدرضا ابوبی مهریزی ۶۴-۶۸

برگی از تاریخ (۲)؛ معرفی نامه‌ای از حسنعلی خان گروسی (امیرنظام) / محمدجواد جدی ۶۹-۷۱

پرده ماده یا پرده یاده؟ / یاسر دالوند ۷۲-۷۳

ثبت کتیبه‌های حکومتی فرهادمیرزا معتمدالدوله در ولایت کردستان / جواد ددهجانی ۷۴-۷۹

تیتی و میتی / ایمان منسوب بصری، حسن زیاری ۸۰

چهارپاره / علی صفری آق‌قلعه ۸۱-۹۴

طاق گزا؛ جای‌نامی در خسرو و شیرین نظامی / علی کریم‌زاده ۹۵-۹۶

نقد و بررسی

بررسی انتقادی تصحیح کفایة الطب حبیبش تغلیسی / عرفان‌جوینة بهروز ۹۷-۱۱۷

چند انتقاد واجب از فصل دوم کتاب رده‌شناسی زبان‌های ایرانی / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۱۸-۱۲۲

باز چاپ پرتوستان یا مصداقی برای خورشید به گل اندودن / محمدابراهیم ایرج‌پور ۱۲۳-۱۳۳

نگاهی دوباره به تصحیح خلاصه‌الاشعار و زیده‌الافکار (بخش شیراز و نواحی آن) / مرتضی موسوی ۱۳۴-۱۴۱

ملاحظات در فهرس جدید کتابخانه ملی ایران / مصطفی درابنی ۱۴۲-۱۵۳

توضیحاتی درباره دیوان منوچهری به تصحیح سعید شیری و بازنگری در تصحیح برخی ابیات

منوچهری / راهبه آبدان ۱۵۴-۱۶۶

چاپی نه در خور متن از متنی نه در خور چاپ! / علی شاپوران ۱۶۷-۱۷۴

از کشفیات در اشعار کسایی تا سرقات از یافته‌های ریاحی! / محسن شریفی ضحی ۱۷۵-۱۸۰

تکمله‌ای بر مقاله «کهن‌ترین مکتوب تاریخ‌دار فارسی» / سلمان ساکت ۱۸۱-۱۸۲

تصحیح و بازخوانی عباراتی از جواهرنامه نظامی / اکبر حیدریان ۱۸۳-۱۸۶

فهرست نسخ خطی فارسی کتابخانه و مرکز اطلاعات آکادمی علوم مجارستان / مزده محمدی ۱۸۷-۱۹۰

پژوهش‌هایی در باب تحقیق

ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۳) / سیداحمدرضا قائم‌مقامی ۱۹۱-۱۹۸

ایران در متون و منابع عثمانی (۱۷)

زندگی و آثار خورشیدپاشا / نصرالله صالحی ۱۹۹-۲۰۱

درباره نوشته‌های شمشین

درباره «ولادت خواجه به روایت خواجه» / لیلی وهرام ۲۰۲-۲۰۷

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۷۸ - ۷۹

فصلنامه تخصصی اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی دوره سوم، سال دوم، شماره یکم و دوم بهار - تابستان ۱۳۹۶ [انتشار: زمستان ۱۳۹۷]

صاحب امتیاز:

مرکز پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ

نقره‌آبی

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و ابوریحان، ساختمان فروردین، شماره ۱۱۸۲، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozarah@mirasmaktoob.ir

بها: ۱۵۰,۰۰۰ ریال

روی جلد: انجامه دستنویسی از ترجیع‌بند جامی (نسخه W651 موزه هنری والترز، نستعلیق ممتاز محمدزمان التبریزی، مورخ ۹۹۸ هجری)

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

پرده ماده یا پرده ماده؟

یاسر دالوند

دانش‌آموخته دکتری زبان و ادبیات فارسی، دانشگاه علامه طباطبائی
70dalvand@gmail.com

در اولین قصیده دیوان منوچهری دامغانی این بیت آمده است:

پرده راست ز نرد نارو بر شاخ چنار
پرده باده ز نرد قمری بر نارونا

(منوچهری، ۱۳۸۵: ۱)

چنانکه مصحح متذکر شده است در همه نسخه، به جز دو نسخه، به جای «باده»، «ماده» ضبط شده است. بر این اساس در دیگر چاپ‌های دیوان، این واژه به صورت «ماده» آمده است (منوچهری، ۱۳۸۷: ۷). برخی نیز دو ضبط فوق را فرونهادند و به جای آن «باد» ثبت کرده‌اند (منوچهری، ۱۳۹۲: ۴۳). بدین طریق، بر پایه همین بیت، سه واژه «ماده» (دهخدا: ۱۳۷۷: زیر «ماده»)، «باده» (معین، ۱۳۷۱: زیر «پرده باده») و «باد» (دهخدا، ۱۳۷۷: زیر «باد») به معنی «پرده‌ای در فرهنگ‌ها ثبت شده‌اند (نیز برای «پرده یاره» نک دهخدا، ۱۳۷۷: زیر «راست»).

در قابوس نامه نیز نامی از این پرده آمده است:

نخست بر پرده راست چیزی بگوی و پس بر رسم بر هر پرده‌ای
چون پرده باده و پرده عراق... (عنصرالمعالی، ۱۳۹۰: ۱۹۶)

چنانکه مصحح یادآور شده است، در نسخه اساس ایشان و نسخه ل، به جای «باده»، «ماده» ضبط شده است و در نسخه ن «یاده»؛ از این روی مصحح ضبط اخیر را، با تصحیح قیاسی، به صورت «باده» در متن آورده است.

بر این اساس از دیر باز برخی از محققان جانب ضبط «باده» را گرفته‌اند و عدّه‌ای جانب ضبط «ماده» را. نمونه‌ها:

پرده باده در بعضی متون تصحیف شده و به صورت پرده ماده ثبت شده است. اما در اصل خود پرده باده نیز به صورت پرده

موسیقی موجود نبوده و منظور از آن نوشین باده^۱ بوده است. (ستایشگر، ۱۳۹۱: ۱۸۵/۱؛ نیز نک. پورمندان، ۱۳۷۹: ۱۹۷؛ وجدانی، ۱۳۸۶: ۱۱۰/۱؛ ملاح، ۱۳۶۳: ۷۴؛ معین، ۱۳۷۱: زیر «پرده باده»؛ امامی، ۱۳۸۷: ۹۴؛ حاکمی، ۱۳۸۶: ۸۵).

برخی نیز ضبط «ماده» را درست دانسته‌اند:

مایه: همان است که در نوشته‌های مجد خوافی به صورت پرده ماه آمده است و در شعر منوچهری و قابوسنامه به صورت پرده ماده^۲ دیده می‌شود. در زبان‌های ایرانی تبدیل [د/ی] از رایج‌ترین تبدیل‌هاست: پَدر/ پَدر / پَیر. متأسفانه در دیوان منوچهری با اینکه تمام نسخه‌های کهن پرده ماده داشته است از روی یک نسخه جدید به پرده باده تصحیح شده و همین تصحیح ناروا استاد یوسفی را واداشته تا نسخه‌های کهن قابوسنامه را - که همگی پرده ماده داشته‌اند - نادیده بگیرد و آن را به باده تغییر دهد. (شفیعی کدکنی، ۱۳۸۸: ۱۳۰۹)

دکتر شفیع کدکنی پیش از این نیز در تعلیقات مصیبت‌نامه، با قید «ظاهراً»، حکم کرده‌اند که «پرده باده» از فرهنگ‌های متأخر باید حذف شود (عطّار، ۱۳۷۶: ۴۸۵ - ۴۸۷؛ نیز نک. دهخدا، ۱۳۷۷: زیر «ماده»؛ پورجوادی، ۱۳۷۴: ۳۲۷). قبل از ایشان نیز حسینعلی ملاح (که جانب ضبط باده را گرفته) نوشته است:

در خور یادآوری است که ممکن است اصل کلمه «مایه» بوده که بعدها به «مویه» تبدیل گشته است. در این صورت گوشه‌ای است که هنوز در دستگاه چهارگاه و دستگاه سه‌گاه نواخته می‌شود. (ملاح، ۱۳۶۳: ۷۵)

باری، چنانکه ملاحظه شد بر پایه آراء متفاوت محققان نمی‌توان به طور قطع جانب یک ضبط را گرفت. بر اساس قابوس نامه و دیوان منوچهری نیز نمی‌توان به صورت صحیح واژه پی برد؛ چرا که اختلاف نسخه‌ها نشان می‌دهد که شکل نوشتاری این دو واژه شبیه هم بوده است.^۳ بنابراین باید به دنبال متن دیگری بود که تنها یک خوانش را تأیید کند. نگارنده این سطور، در رساله موسیقی محمدبن محمود نیشابوری، از قدیم‌ترین رسائل موسیقی (ظاهراً اوایل قرن ششم)، به جمله‌ای برخورد که نشان می‌دهد بدون شک ضبط «ماده» درست است:

بدان که اول روز که آفتاب برآید پرده ماده گیرند از بهر آنکه
آفتاب ماده است. (نیشابوری، ۱۳۷۴: ۶۴)

چنانکه ملاحظه می‌شود، در این عبارات نمی‌توان «ماده» را

۱. چونوشین باده را در پرده بستنی / خمار باده نوشین شکستی (نظامی: از ملاح، ۱۳۶۳: ۷۴).
۲. در لرستان نیز «مایه» و «مائه» به معنی «ماده» مستعمل است.
۳. واژه به گونه‌ای است که حلقه میم و نقطه ب شبیه هم است.

لغوی سبک خراسانی سازگار تر است (با توجه به بسامد «بیرم» در اشعار این سبک)، منوچهری خود در دیوانش «بیرم سرخ» (منوچهری، ۱۳۸۵: ۶۲) و «بیرم حمرا» (همان: ۴۳) به کار برده است و از این نظر موجه‌تر می‌تواند بود.

منابع

- امامی، نصرالله (۱۳۸۷). فروغ گل: گزیده اشعار منوچهری دامغانی. چاپ دوم. تهران: جامی.
- پورجوادی، امیرحسین (۱۳۷۴). «سیر تاریخی پرده‌ها». مجله هنر، ش ۲۹: ص ۳۲۷-۳۳۴.
- حاکمی، اسماعیل (۱۳۸۶). برگزیده اشعار رودکی و منوچهری. چاپ دهم. تهران: اساطیر.
- دالوند، یاسر (۱۳۹۵). «نقد و بررسی تصحیح و شرح دیوان اشعار منوچهری دامغانی». آینه میراث، ش ۵۹: ص ۱۴۵-۱۷۰.
- دهخدا، علی‌اکبر (۱۳۷۷). لغت‌نامه. تهران: دانشگاه تهران.
- شفیعی کدکنی، محمدرضا (۱۳۸۸). تعلیقات بر غزلیات شمس تبریز ← مولوی.
- شمیسا، سیروس (۱۳۷۷). فرهنگ اشارات ادبیات فارسی. تهران: فردوس.
- عطار نیشابوری، فریدالدین (۱۳۷۶). مصیبت‌نامه. تصحیح و مقدمه محمدرضا شفیعی کدکنی. تهران: سخن.
- عنصرالمعالی کیکاوس بن اسکندر (۱۳۹۰). قابوس‌نامه. به تصحیح غلامحسین یوسفی. تهران: علمی و فرهنگی.
- فرّخی سیستانی، علی‌بن جلولغ (۱۳۸۵). دیوان. به کوشش محمد دبیرسیاقی. چاپ هفتم. تهران: زوّار.
- معین، محمد (۱۳۷۱). فرهنگ فارسی. تهران: امیرکبیر.
- ملاح، حسینعلی (۱۳۶۳). منوچهری دامغانی و موسیقی. تهران: انتشارات هنر و فرهنگ.
- منوچهری، احمدبن قوص (۱۳۸۵). دیوان. به کوشش محمد دبیرسیاقی. چاپ ششم. تهران: زوّار.
- _____ (۱۳۸۷). دیوان. به کوشش برات زنجانی. تهران: دانشگاه تهران.
- _____ (۱۳۹۲). دیوان. به تصحیح حبیب یغمایی. به کوشش و مقدمه سید علی آل‌داود. تهران: بنیاد موقوفات دکتر محمود افشار.
- مولوی، جلال‌الدین محمدبن محمد (۱۳۸۸). غزلیات شمس تبریز. مقدمه و گزینش و تفسیر محمدرضا شفیعی کدکنی. چاپ سوم. تهران: سخن.
- نیشابوری، محمدبن محمودبن محمد (۱۳۷۴). «رساله موسیقی محمدبن محمودبن محمد نیشابوری». با مقدمه و تصحیح امیرحسین پورجوادی. معارف، ش ۳۴-۳۵: ص ۳۲-۷۰.

«باده» خواند. ماده بودن آفتاب اشاره است به باور قدما که آفتاب را ماده و ماه را نرمی دانستند:

ماه از آن گفتم کاندل لغت و لفظ عرب
چشمه روز بود ماده و مه باشد نر

(فرّخی سیستانی، ۱۳۸۵: ۱۰۶؛ نیز رک. شمیسا، ۱۳۷۷: زیر «آفتاب»)

نیشابوری در توضیح پرده‌های موسیقی می‌نویسد:

بدان که علم موسیقی علمی شریف است و آن را دوازده پرده است: اول پرده راست [...] هشتم ماده [...] بدان که این دوازده پرده را شش شعبه است: اول زیرکش و آن از حسینی خیزد و از پرده ماده. (نیشابوری، ۱۳۷۴: ۶۲)

وی در جایی دیگر نیز نام «ماده» را آورده است:

بدان که علم موسیقی هژده بانگ است: اول پرده راست را دو بانگ بود. مخالف راست دو بانگ، ماده دو بانگ... (همان: ۶۳)

نگارنده پیشتر در مقاله «نقد و بررسی تصحیح و شرح دیوان اشعار منوچهری» (به کوشش دکتر برات زنجانی)، بر پایه سخن پژوهشگران موسیقی، ضبط «باده» را درست دانسته بود (دالوند، ۱۳۹۵: ۱۶۵) که اکنون باید تصحیح شود. تصحیح‌های موجود از دیوان منوچهری مکمل یکدیگرند. گاه با توجه به قرائن باید ضبط زنجانی را پذیرفت و گاه ضبط دبیرسیاقی و دیگران را. نمونه را در همان قصیده نخست آمده است:

سوسن سرخ بسان دو لب طوطی نر
که زبانش بود از زرّ زرده در دهن

(منوچهری، ۱۳۸۷: ۷)

دبیرسیاقی به جای «سوسن»، «سمن» ضبط کرده است (منوچهری، ۱۳۸۵: ۱). در ادب فارسی «سوسن» دارای زبان انگاشته شده است و بیت زیر نیز ضبط زنجانی را تأیید می‌کند:

سوسن چون طوطی ز بسّند منقار
باز به منقار از زبانش عسجد

(منوچهری، ۱۳۸۷: ۴۰)

همچنین در همان قصیده نخست، دبیرسیاقی و برات زنجانی بیتی را اینگونه ضبط کرده‌اند:

وان گل نار به کردار کفی شبرم سرخ
بسته اندر بن او لختی مشک ختنا

یغمایی به جای «کفی شبرم»، «یکی مبرم» (مبرم = دوک) ضبط کرده است (منوچهری، ۱۳۹۲: ۴۴)، که از حیث تشبیه مناسب‌تر می‌نماید. در نسخه بدل «کفی بیرم» آمده که نه تنها با مختصات